

PSYCHOLOGY

Саморозвиток майбутніх психологів в період професійного навчання

Т. В. Омельченко

Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, Україна
Corresponding author. E-mail: omtv2018@gmail.com

Paper received 21.10.18; Accepted for publication 28.10.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2018-181VI75-17>

Анотація. Стаття присвячена дослідженню із позицій комплексного підходу поняття особистісного та професійного саморозвитку майбутніх психологів в період професійного навчання у руслі психологічних досліджень. Саморозвиток є процесом постійного вдосконалення, свідомого управління розвитком своїх якостей і здібностей, результатом якого є задоволення своїми досягненнями. Професійний саморозвиток майбутніх практичних психологів є процесом розвитку професійно значущих якостей та здібностей, знань і вмінь, супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу.

Ключові слова: особистісний саморозвиток, професійний саморозвиток, юнацький вік, студентство, професійна діяльність, підготовка майбутніх практичних психологів.

Вступ. Становлення сучасного фахівця можливе тільки за умови єдності розширення професійних знань, вдосконалення вмінь та постійного особистісного зростання. У значної кількості молодих людей період особистісного та професійного становлення збігається з роками навчання у ВНЗ, де вони одержують вищу професійну освіту. Найактуальнішою проблема становлення суб'єкта саморозвитку стає в юнацькому віці, коли вирішуються найбільш важливі завдання розвитку особистості: інтеграція і побудова цілісного образу Я, досягнення самоідентичності, особистісне, соціальне і професійне самовизначення. Фах психолога особливий тим, що у ньому рівень професіоналізму пов'язаний з особистісною неординарністю спеціаліста. Тому завданням педагогів і психологів є формування готовності суб'єкта особистісного саморозвитку до професійної діяльності.

Короткий огляд публікацій з теми. Проблемою саморозвитку майбутніх психологів в період професійного навчання займалися такі вчені, як Г.С. Абрамова, Б. Г. Ананьєв [2], А. В. Брушлинський [4], Л. В. Долинська, Т. М. Зелінська, І. О. Зимня [5], Р. В. Каламаж, Н.Л. Коломінський [6], С. Б. Кузікова, І. С. Кон, В. Т. Лісовський, Г. Ложкін, А. К. Маркова [8], О. М. Мірошніченко, В. Панок [10], Ю. П. Поваренков [11], Л.Г. Подоляк [13], Н. Чепелева, Л. І. Уманець, В. І. Юрченко та ін.

Мета - визначити із позицій комплексного підходу поняття особистісного та професійного саморозвитку майбутніх психологів в період професійного навчання у руслі психологічних досліджень.

Матеріали і методи. Об'єктом дослідження є особистість юнацького віку, яка прогресивно саморозвивається, самореалізується в професійній діяльності. Предметом є психологічні та вікові особливості саморозвитку майбутніх практичних психологів у період професійного навчання у ВНЗ.

Зазначене у повній мірі стосується організації фахової підготовки студентів-психологів, що зумовлюється специфікою їх майбутньої професійної діяльності, спрямованої на надання психологічної допомоги іншим (О.Ф. Бондаренко, Л.В. Долинська, В.Т. Панок, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева, Н.Ф. Шевченко, Т.С. Яценко). Останнє вимагає від психолога-практика особливих індивідуальних якостей, широкого, оптимістичного

світогляду, прогресивної системи цінностей, а головне – осмисленого, інтерналізованого ставлення до себе як суб'єкта професійної діяльності, власного життя і саморозвитку.

Результати та їх обговорення. Юність – період життя людини, розміщений онтогенетично між отрочеством і дорослістю, це рання молодість (вікові межі умовні – від 15-16 до 21-25 років). Саме в юності відбувається становлення людини як особистості, коли молода людина, пройшовши складний шлях онтогенетичної ідентифікації привласнює від них соціально значущі властивості особистості, здатність до співпереживання, до активного морального ставлення до людей, до самого себе і до природи; здатність до засвоєння конвенціональних ролей, норм, правил поведінки в суспільстві та ін. У юності набуває нового розвитку механізм ідентифікації відособлення [16]. Також для цього віку характерні свої новоутворення.

За Д. Б. Ельконіним, найважливішим новоутворенням цього періоду є розвиток самоосвіти, тобто самопізнання, а сутність його – установка відносно самого себе. Розвиток рефлексії обумовлює критичну переоцінку раніше сформованих цінностей і сенсу життя. У юності людина прагне до самовизначення як особистість, включена в суспільне виробництво, в трудову діяльність [16].

Свідомий саморозвиток можливий лише на певному рівні розвитку свідомості та самосвідомості індивіда на основі самовизначення, самоідентифікації. Так, у підлітковому віці дитина вже може стати суб'єктом не тільки своєї життєдіяльності, а й саморозвитку. Стосовно проблеми саморозвитку здатність до особистої ініціативи в цьому віці поширюється на організацію самопізнання і самовиховання. Однак якщо в підлітковому віці самовиховання має фрагментарний характер (формування в собі окремих рис, властивостей і якостей), то вже в юнацькому віці перегляду підлягає особистість у цілому [4]. Враховуючи актуальність потреби в самовизначенні і саморозвитку в юнацькому віці, констатуємо, що для становлення суб'єкта саморозвитку саме юнацький вік є чутливим.

На думку більшості сучасних вітчизняних науковців (О.С. Байтінгер, Е. Ф. Зеєр, С. О. Клімов, А. К. Маркова, О. М. Мірошніченко, Ю. П. Поваренков, Д. Сьюпер та ін.), становлення професіонала можливе лише в результаті єдності професіонального і особистісного розвитку. Те, як людина буде сценарій свого професійного життя, залежить від її психологічних особливостей та якості фахової підготовки. Однак професійна діяльність також впливає на особистісні якості і поведінку *я* людини, може стимулювати її особистісне зростання або, навпаки, руйнувати, деформувати, стаючи, таким чином, регулятором особистісного саморозвитку. Звідси особистісний і професійний саморозвиток взаємозумовлюють і взаємопосилують один одного [11].

А. В. Брушлинський, М. І. Воловикова, В. Н. Дружинин і П. В. Харченко [17] визначають професійний саморозвиток як постійний незворотній процес оволодіння професійно необхідними новими, актуальними знаннями, вміннями та навичками, їх вдосконалення з метою опанування творчим рівнем виконання фахової діяльності, що сприяє самоствердженню, самовдосконаленню і самоактуалізації фахівця як суб'єкта власного професійного пізнання, спілкування і праці [17].

У свою чергу, К. А. Абульханова-Славська розглядає особистісний розвиток як реалізацію потреб в об'єктивації, самовираженні у процесі життєдіяльності. І в цьому сенсі для кожної особистості існує типовий саме для неї, цілісний, пронизуючий будь-який вік спосіб розвитку [1].

Студентство в якості окремої вікової та соціально-психологічної категорії виділено в науці 1960-х роках, лєнінградською психологічною школою під керівництвом Б. Г. Ананьєва при дослідженні психофізіологічних функцій дорослих людей. Як вікова категорія студентство співвідноситься з етапами розвитку дорослої людини, являючи собою «перехідну фазу від дозрівання до зрілості», і визначається як пізня юність /рання дорослість (18–25 років). Студентський вік, згідно з твердженням Б. Г. Ананьєва, є сензитивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини [2].

Розглядаючи студентство як «особливу соціальну категорію, специфічну спільноту людей, організовано об'єднаних інститутом вищої освіти», І. О. Зимня виділяє основні характеристики студентського віку, що відрізняють його від інших груп населення високим освітнім рівнем, високою пізнавальною мотивацією, найвищою соціальною активністю і досить гармонійним поєднанням інтелектуальної і соціальної зрілості [5].

В. Т. Лісовський, І. А. Зимня, І. С. Кон визначають розвиток особистості студента під час навчання у ВНЗ на різних курсах має свою специфіку. *Перший курс* вирішує завдання залучення нещодавнього абітурієнта до студентських форм колективного життя. Поведінка відрізняється високим ступенем конформізму; у першокурсників відсутній диференційований підхід до своїх ролей. *Другий курс* – період найбільш напруженої навчальної діяльності студентів. Студенти отримують загальну підготовку, формуються їхні широкі культурні запити і потреби. Процес адаптації до цього середовища переважно завершений. *Третій курс* – початок спеціалізації, зміцнення інтересу до наукової роботи як віддзеркалення подальшого розвитку і поглиблення професійних

інтересів студентів. Нагальна необхідність у спеціалізації найчастіше призводить до звуження сфери різнобічних інтересів особистості. *Четвертий курс* – перше реальне знайомство зі спеціальністю в період проходження навчальної практики. Для поведінки характерний інтенсивний пошук раціональних шляхів і форм спеціальної підготовки, відбувається переоцінка студентами багатьох цінностей життя і культури. *П'ятий курс* – перспектива швидкого закінчення ВНЗ формує чіткі практичні установки на майбутній рід діяльності. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і сімейним становищем, місцем роботи тощо [5].

Л.Г. Подоляк, В.І. Юрченко та багато інших провідних вітчизняних психологів виокремлюють загальні тенденції саморозвитку особистості студента як майбутнього фахівця в процесі навчання у ВНЗ:

1. На суб'єкта майбутньої діяльності мають вплив такі чинники: ментально-духовна атмосфера сімейно-родинного середовища; особливості довузівського освітньо-виховного простору; організація навчального процесу у вищому навчальному закладі.

2. У процесі здобуття освіти у ВНЗ відбуваються суттєві зміни в структурі самосвідомості студента: завершується процес професійного самовизначення, що відображається в змісті та структурі його "Я-концепції".

3. Набувають вдосконалення психічні процеси і стани, збагачується життєвий і професійний досвід, розвиваються професійні здібності.

4. Підвищуються почуття обов'язку й відповідальності, самостійність і самоконтроль.

5. Зростає рівень домагань студента в сфері майбутньої професії, формуються мотиви професійного самоствердження і самореалізації.

6. Показником ефективності навчального процесу ВНЗ є соціальна, духовна й професійна зрілість особистості студента, цілісність і стійкість його "Я", психологічна готовність випускника до реалізації професійних завдань [13].

Аналізуючи методологічні засади підготовки майбутніх практичних психологів в процесі навчання у вищому навчальному закладі, Н. Л. Коломінський висловлює думку, що професійне становлення особистості відбувається за умови: формування професійних (цільових, смислових, операційних) установок; формування системи професійно важливих знань, умінь, навичок, науково-культурного кругозору; виявлення, розвиток професійно важливих здібностей (інтелектуальних, перцептивних, комунікативних, експресивних, організаторських та ін.); розвиток духовних потреб майбутнього практичного психолога, морально-етичне вдосконалення його особистості; сприяння самоактуалізації кожної особистості, культивування розвитку індивідуальності як передумови індивідуального стилю праці [6].

Одним із головних показників особистісної готовності психологів до майбутньої професійної діяльності українські вчені відзначають сформованість професійної та особистісної ідентичності [15] або Я-концепції майбутнього професіонала. Саме на студентські роки припадає проживання однієї з нормативних криз ідентичності, яка, за Е. Еріксоном, супроводжується конфліктом "чуття інтимності–ізоляваності". На переконання Г. Ложкіна, професійна ідентичність психолога є провід-

ним критерієм фаховості майбутнього спеціаліста-професіонала, який здатен перетворювати власний психологічний потенціал у ефективність професійної діяльності [7].

Аналіз літературних джерел дав нам змогу припустити, що особливості саморозвитку психолога полягають у трансформуванні власного життєвого досвіду у професійний (А. Антоновскі, С. Кузікова, Н. Рубінштейн). Слід зазначити, що конструктивність особистісного самопроєктування психолога зумовлена його власними резервами, тобто здатністю покладатися на себе. Таку спроможність А. Антоновскі назвав когерентністю [20].

Існують різні погляди на проблеми професійно значущих якостей та професійної майстерності практикуючого психолога (Г.С. Абрамова, Ю.М. Ємельянов, Л.О. Кияшко, М.В. Молоканов, Л.О. Петровська, Л.Г. Терлецька, Н.Ф. Шевченко та ін.). Дослідження Л.О. Кияшко дали можливість виділити групу ознак, найбільш значущих у професійній діяльності практичного психолога: емпатію, щирість, терпимість, любов до людей, професійну компетентність, спостережливість, вміння оцінювати причини соціальних явищ, вміння слухати, демократизм, безоцінне ставлення до людей [3].

У роботах О. Бондаренка, Н. Коломінського, В. Панка, Н. Пов'язкель розкриваються ідеї впровадження "рівневого" підходу в контексті розв'язання проблеми підготовки та подальшого професійного становлення психологів, що передбачає наявність чіткої структури умінь та якостей майбутнього фахівця [6, 10, 12].

В. Панок вказує на значимість процесу професійної підготовки в межах навчання у ВНЗ та пропонує трирівневу структуру отримання професійних психологічних знань. Основу першого, загальнонаукового рівня мають становити теорії, гіпотези та факти, що встановлені в дослідженнях. Другий рівень – це практична психологія, третій – прийоми і досвід роботи у конкретній техніці (техніках), або так званій індивідуальнотипологічний

рівень, покликаний урахувати особливості кожної особистості, що навчається [3].

На думку Н. Чепелевої та Л.І. Уманець, система організації підготовки практичного психолога включає в себе наступні складові: – світоглядну – покликана сформулювати професійну свідомість майбутніх спеціалістів; – професійну – спрямована на оволодіння студентами необхідною системою знань, технологією професійної діяльності майбутнього психолога. – особистісну – мета якої полягає у формуванні в студентів професійно-значущих якостей та рис, гуманістичної спрямованості, «діалогічності» як центрального компонента, здатності до професійної ідентифікації [19].

Висновки. Проведений аналіз психологічної літератури дозволив сформулювати визначення саморозвитку як процес постійного вдосконалення, свідомого управління розвитком своїх якостей і здібностей, результатом якого є задоволення своїми досягненнями. Під професійним саморозвитком ми розуміємо усвідомлений цілеспрямований процес особистісного і професійного самовдосконалення з метою творчої самореалізації в процесі виконання професійної діяльності. Особистісний і професійний саморозвиток взаємозумовлюють один одного. Нами констатовано, що для юнацького віку характерною є актуальність потреби в самовизначенні і саморозвитку, здатність реалізувати її на основі достатньої зрілості всіх складових самосвідомості, тому для становлення суб'єкта саморозвитку саме юнацький вік є сенситивним. У юнацькому віці відбувається усвідомлення професійної ролі, прогнозування своєї професійної діяльності та її перспектив, здатність до самоконтролю та самовдосконалення утворюють вихідну базу розвитку майбутнього фахівця. Професійний саморозвиток майбутніх практичних психологів є процесом розвитку професійно значущих якостей та здібностей, професійних знань і умінь, супроводжується активним якісним перетворенням особистістю свого внутрішнього світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегии жизни. – М., 1991. – 280 с.
2. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста // Современные психологические проблемы высшей школы. – Л., 1974. – Вып. 2. – С. 82-89.
3. Андрійчук І. П. Формування позитивної Я-концепції особистості майбутніх практичних психологів у процесі професійної підготовки: автореф. канд. дис... психол. наук: 19.00.07 – вікова та педагогічна психологія. – К. 2002. – 21 с.
4. Боришевський М. Й. Дорога до себе: Від основ суб'єктності до вершин духовності. – К.: Академвидиди, 2010. – 416 с. (Серія «Монограф»).
5. Зимняя И. А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
6. Коломінський Н. Л. Методологічні засади професійної підготовки практичного психолога // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №4. – С.8-13.
7. Ложкін Г., Волянко Н. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 125-131.
8. Маркова А. К. Психология профессионализма. – М.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 1996. – 312 с.
9. Основи практичної психології: підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева. – К.: Либідь, 2006. – 3-є вид. – 536 с.
10. Панок В. Реформування змісту, форм і мето-дів підготовки практикуючих психологів як нагальна вимога суспільної практики // Проблеми підготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів у вищих навчальних закладах. – К.: Ніка-Центр, 2002. – С.18-28.
11. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. – М.: УРАО, 2002. – 160 с.
12. Пов'язкель Н. І. Професіогенез саморегуляції професійного мислення в системі фахової підготовки практичних психологів. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. – 295 с.
13. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: навч. посіб. для магістрантів і аспірантів. – К.: «Філ-студія», 2006. – 320 с.
14. Проблемы субъекта в психологической науке / Под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой, В. Н. Дружинина. – М.: ИП РАН, 2000. – 321 с.
15. Семенюк Л. М., Фельдштейн Д. И. Хрестоматия по возрастной психологии: учебное пособие для студентов. – М.: Институт практической психологии, 1996. – 2-е изд. – 304 с.
16. Сергеевкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П. и др. Вікова психологія: навч. посібник. – К.: Київський ун-т ім. Б. Грінченка, МОН України, Центр учбової літератури, 2012. – 375 с.
17. Харченко П. В. Формування готовності до професійного саморозвитку у майбутнього педагога-музиканта: дис.. канд. пед. наук: 13.00.04; Ін-т педагогіки і психології проф. освіти АПН України. – К., 2004. – 246 с.

18. Чепелева Н. В., Пов'якель Н. І. Теоретичне обґрунтування моделі особистості практичного психолога // Психологія. Зб. наук. праць. – К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 1998. – 3 вип. – С. 35–41.
19. Чепелева Н. В., Уманец Л. І. Проблеми личностной подготовки психологов-практиков в условиях вуза // Сборник ма-

териалов международной конференции «Актуальные проблемы психологической службы: теория и практика». – Том 2. – Одеса, 1992. – С.111-112.

20. Antonovski A. Rozviklanie taemnicy zdrowia. – Warszawa, Instytut Naukowo-Wydawniczy "SPATIUM", 1999. – S.32.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Abulkhanova-Slavskaia, K.A. Strategies of life. – Moscow, 1991. – 280 p.
2. Ananiev, B.G. On the psychophysiology of student age // Modern psychological problems of higher education. – Leningrad, 1974. – Is. 2. – P. 82-89.
3. Andriichuk, I.P. Formation of positive self-concept of the personality of future practicing psychologists in the process of professional training: Author's thesis: 19.00.07 – age and pedagogical psychology. – Kyiv 2002. – 21 p.
4. Boryshevskiy, M.Y. Road to yourself: From the basics of subjectivity to the heights of spirituality. – Kyiv: Akademvidii, 2010. – 416 p. (Series «Monograph»).
5. Zimniaia, I.A. Pedagogical psychology. – Moscow: Logos, 2004. – 384 p.
6. Kolomynskiy, N.L. Methodological principles of professional training of a practicing psychologist // Practical psychology and social work. – 2003. – №4. – P.8-13.
7. Lozhkin H., Volianiuk N. Professional identity in the context of the marginal behavior of a subject // Social Psychology. – 2008. – № 3. – P. 125-131.
8. Markova, A.K. Psychology of professionalism. – Moscow: International Humanitarian Foundation «Knowledge», 1996. – 312 p.
9. Fundamentals of practical psychology: Textbook / Panok, V., Tytarenko, T., Chepelieva, N. – Kyiv: Lybid, 2006. – 3rd ed. – 536 p.
10. Panok, V. Reforming the content, forms, and methods of practicing psychologists' training as an urgent requirement for social practice // Problems of training and professional development of practicing psychologists in higher educational establishments. – Kyiv.: Nika-Tsentr, 2002. – P.18-28.
11. Povarenkov, Y.P. Psychological content of the professional development of man. – Moscow: URAO, 2002. – 160 p.
12. Poviakel, N.I. Professional genesis of self-regulation of professional thinking in the system of professional training of practicing psychologists. Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 2003. – 295 p.
13. Podoliak, L.H., Yurchenko, V.I. Psychology of higher education: textbook for master and graduate students. – Kyiv.: «Filstudii», 2006. – 320 p.
14. Problems of a subject in psychology / Ed. Brushlinskii, A.V., Volovikova, M.I., Druzhinin, V.N. – Moscow: Institute of Psychology of Russian Academy of Sciences, 2000. – 321 p.
15. Semeniuk, L.M., Feldshtein, D.I. Reader on age psychology: textbook for students. – Moscow: Institute of Practical Psychology, 1996. – 2nd ed. – 304 p.
16. Serheienkova, O.P., Stoliarchuk, O.A., Kokhanova, O.P. and others. Age psychology: textbook. – Kyiv: Borys Grinchenko Kyiv University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Center for Educational Literature, 2012. – 375 p
17. Kharchenko, P.V. Formation of preparedness for professional self-development in a future teacher-musician: Author's thesis: 13.00.04; Institute of Pedagogics and Psychology and Professional Education of NAES of Ukraine. – Kyiv, 2004. – 246 p.
18. Chepelieva, N.V., Poviakel, N.I. Theoretical substantiation of practicing psychologist personality model // Psychology. Collection of scientific works. – Kyiv: National Pedagogical Dragomanov University, 1998. – 3 Is. – P. 35–41.
19. Chepeleva, N.V., Umanets, L.I. Problems of personal training of practicing psychologists in the university conditions // Collection of materials of the international conference «Topical problems of psychological service: theory and practice». – Volume 2. – Odessa, 1992. – P.111-112.
20. Antonovski, A. Unraveling the mystery of health. – Warsaw, Scientific Publishing Institute "SPATIUM", 1999. – P.32.

Self-development of future psychologists during professional training

T. V. Omelchenko

Abstract. The article is devoted to the study of the concept of personal and professional self-development of future psychologists during professional training in the context of psychological research basing upon the complex approach. Self-development is a process of continuous improvement – conscious development of one's qualities and abilities, the result of which is satisfaction with one's achievements. Professional self-development of future practicing psychologists is a process of development of professionally significant qualities and abilities as well as knowledge and skills, which is accompanied by active qualitative self-initiated transformations of one's inner world.

Keywords: *personal self-development, professional self-development, young age, studenthood, professional activity, preparation of future practicing psychologists.*